

3. ลักษณะของนิราศในวรรณคดีสันสกฤต

เรื่องเมฆมุต และฤคฤทธาร

เรียบเรียงโดย อ. รันฤทัย สัจจพันธ์

นิราศ

เป็นลักษณะวรรณกรรมแบบหนึ่งของไทย ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาแต่โบราณเป็นเวลาหลายร้อยปี นิราศรุ่นแรก ๆ ที่เป็นที่รู้จักกันดีเพราะเป็นต้นแบบให้แก่นิราศที่แต่งในระยะหลังต่อมาได้แก่ กำศรวลโคลงดั้น (กำศรวลศรีปราชญ์) ทวาทศมาส และนิราศทริภุญไชย ซึ่งสันนิษฐานว่าคงจะแต่งขึ้นในราวสมัยอยุธยาตอนต้น ความนิยมในการแต่งนิราศมาเริ่มขึ้นอีกในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 2 มีกวีฝีปากเอกที่แต่งนิราศคำโคลงได้ไพเราะเทียบเท่านิราศคำโคลงสมัยอยุธยา คือ นายอินทร์ธิเบศร์ (อิน) และในรัชกาลที่ 3 สุนทรภู่ กวีเอกของไทยได้ทำให้นิราศคำกลอนได้รับความนิยมแพร่หลาย และแยกตัวออกมาจาก “เพลงยาว” อย่างสิ้นเชิง สุนทรภู่แต่งนิราศไว้ 7 เรื่อง ในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ นิราศส่วนใหญ่แต่งในสมัยรัชกาลที่ 3 เพราะเป็นเวลาที่สุนทรภู่ตกกระกำลำบาก ต้องท่องเที่ยวหาเลี้ยงชีพ เนื่องจากไม่ได้เป็นที่โปรดปราน เป็นกวีในราชสำนักอย่างในรัชกาลก่อน การแต่งนิราศได้รับความนิยมจนกระทั่งทุกวันนี้ และมักนิยมแต่งด้วยกลอนสำนวนแบบสุนทรภู่

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้ข้อสันนิษฐานเรื่องมูลเหตุการแต่งไว้ว่า

“มูลเหตุของการแต่งหนังสือชนิดนี้ขึ้น สันนิษฐานว่า คงเป็นเพราะ การเดินทางที่มักต้องไปทางเรือหลายๆ วันมีเวลาว่างมาก ได้แต่นั่ง ๆ นอน ๆ ไปจนเกิดเบื่อ ก็ต้องคิดหาอะไรทำแก้รำคาญ ผู้สันตติในทางวรรณคดีจึงแก้ รำคาญด้วยกระบวนคิดแต่งบทกลอน บทกลอนแต่งในเวลาเดินทางเช่นนี้ ก็ เป็นธรรมดาที่จะพรรณนาว่าด้วยสิ่งที่พบเห็นในระยะทางประกอบกับอารมณ์ ของตน เช่น ครวญถึงคู่รักที่ต้องพรากทิ้งไว้ทางบ้านเมือง เป็นต้น กระบวน ความในหนังสือนิราศจึงเป็นทำนองอย่างนี้ทั้งนั้น...”(1)

ฉะนั้นไม่ว่านิราศเรื่องใด แต่งในสมัยใด แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดใด มีลักษณะการพรรณนาอย่างไรก็ตาม จะมีเนื้อหาสาระอยู่ 2 ประการ คือ

1. พรรณนาการเดินทาง
2. พรรณนาคร่ำครวญถึงหญิงคนรัก

ทั้งสองประการนี้ อาจปรากฏเพียงประการเดียว หรือทั้งสองประการก็ได้ เช่น *นิราศนครวัด* มีแต่การพรรณนาการเดินทางไม่มีการคร่ำครวญ *นิราศนรินทร์* มีทั้งพรรณนาการเดินทางและการคร่ำครวญถึงคนรัก *ทวาทศมาส* มีแต่การคร่ำครวญ ไม่มีการเดินทาง แต่กวีพรรณนาให้เห็นเวลาที่ผ่านไปทีละเดือน ๆ จนครบ 1 ปี โดยเริ่มตั้งแต่เดือน 5 ซึ่งเป็นเดือนปีใหม่ของไทย

ทั้งนี้ลักษณะทั้งสองประการ กวีผู้แต่งอาจเน้นประการใดประการหนึ่งเป็นพิเศษก็ได้ กล่าวคือนิราศบางเรื่องอาจมุ่งบรรยายการเดินทางโดยมีการคร่ำครวญถึงคนรักเป็นส่วนประกอบ ในขณะที่นิราศบางเรื่องมุ่งแสดงความคร่ำครวญ ความเจ็บปวด เนื่องจากการจากคนรัก โดยอาศัยการพรรณนาเส้นทาง การเดินทางเป็นเครื่องประกอบ นิราศที่แต่งในสมัยแรก ๆ มักเป็น

(1) สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, “คำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก; *ชีวิตและงานของสุนทรภู่* (พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 72

นิราศที่ใช้พรรณนาความในใจของกวีในเรื่องการสังวาส ทำให้กวีไม่สนใจสิ่งต่าง ๆ ระหว่างการเดินทางนัก จะหยิบยกอะไรมากล่าวพรรณนาก็มักจะเนื่องมาจากสิ่งนั้นเตือนใจให้ระลึกถึงคนรักเท่านั้น แต่นิราศสมัยหลังกลับมีความนิยมเป็น 2 อย่าง คือ แต่งทำนองเพลงยาวสังวาสอย่างหนึ่ง คือคร่ำครวญรำพันเป็นเอก กับอีกแบบหนึ่งเป็นการพรรณนาสถานที่ สิ่งที่พบเห็นสอดคล้องกับความรู้อันละเอียด และทัศนคติ และมีการแต่งทำนองจดหมายเหตุการเดินทาง

กลวิธีที่กวีใช้ในทางพรรณนา คือ การที่มักจะโยงเอาความรู้สึกและอารมณ์ของตนเข้ากับสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติที่พบเห็นตามระยะทางที่ผ่านไป เป็นการบังเอิญที่ชื่อของตำบล หมู่บ้าน ต้นไม้ ดอกไม้ ชื่อพันธ์สัตว์ต่าง ๆ ของไทย มักจะมีสัมผัส (sense) ที่ทำให้เกิดแรงจูงใจได้มาก เช่น ชื่อ บางช่อน บางชื่อ บางขวาง บางจาก ต้นจาก ระกำ โศก ปลาแก้มช้ำ ปลาชววย ปลาเนื้ออ่อน ฯลฯ ต่างจูงใจให้กวีเกิดจินตนาการผสมผสานกับอารมณ์ความคิดถึง ความรัก ความอาลัยอาวรณ์ อย่างเช่น สุนทรภู่รำพันไว้ว่า

ถึงบางชื้อชื้อบางข้างสุจริต

เหมือนพี่ชื้อค่อมมีครวนิชฐา ฯลฯ

ถึง บางช่อน ก็นึกไปว่าใครเอานางไปแอบช่อนไว้ ถึง บางจาก ก็นึกว่าเป็นเคราะห์กรรมที่ตนต้องจากบ้าน จากนางผู้เป็นที่รัก เป็นต้น

ถ้าพูดถึงต้นไม้ดอกไม้ ก็ใช้ชื่อของต้นไม้ดอกไม้เหล่านั้น มาพรรณนาเช่นเดียวกับชื่อสถานที่ ซึ่งบางครั้งกวีมุ่งแสดงความในใจจนมองข้ามข้อเท็จจริงตามธรรมชาติไปเสียอย่างกวีกล่าวว่

“เห็นระกำแกมจากไอ้อัจฉกรย”

กวีต้องการเน้นความรู้สึกที่ว่า การจากทำให้ระกำใจเหลือที่จะกล่าว จึง
นำชื่อต้นไม้ 2 ชนิดที่มีชื่อพ้องกับความรู้สึกมาพรรณนาไว้ด้วยกัน ทั้งที่
ตามข้อเท็จจริงแล้วต้นไม้ 2 ชนิดจะไม่ขึ้นอยู่คู่กันเลย เพราะต้นระกำเป็นพืช
น้ำจืด ส่วนต้นจากเป็นพืชน้ำเค็ม

การพรรณนาถึงสัตว์ใช้วิธีการเดียวกัน ดังเช่น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์
ทรงพรรณนาถึงปลา ไว้ว่า

“แก้มซ้ำซ้ำใครต้อง อันแก้มน้องซ้ำเพราะชม
ปลาทุกทุกช่อกรรม เหมือนทุกข์พี่ที่จากนาง”

นอกจากการพรรณนาโดยอาศัยสัมผัส (ense) ของชื่อสถานที่ พืชพรรณ
สัตว์ป่า ฯลฯ ต่างๆแล้วกวียังใช้จินตนาการอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง (imagination)
ขึ้นอีกโดยใส่อารมณ์ความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ ให้ธรรมชาติเกิดอารมณ์เกิด
ความรู้สึก สอดคล้องคล้อยตามอารมณ์ความรู้สึกของกวี ในบทนิราศ กวี
แสดงความโศกเศร้า สลดใจ ความอาลัยอาวรณ์โหยหา ด้วยความผูกพัน
อย่างเหนียวแน่น ธรรมชาติก็ได้ร่วมรับรู้ความรู้สึกอันของกวีด้วย ต้นไม้
ดอกไม้จะเหี่ยวเฉา สลดใบ บางก็เปลี่ยนสีเป็นสีเหลืองไหม้เกรียมราวกับความ
กรอบเกรียมในหัวใจของกวีที่ถูกเพลิงแห่งความรักเผาผลาญ แม้ท้องฟ้าก็มีด
มัวด้วยสายฝน เหมือนกับที่กวีว่าให้น้ำตาไม่ขาดสายอย่างใน *ทวาทศมาส*
ที่รำพันไว้ว่า

แสนพฤษ์เหลืองหล่นล้วน แสงใบ
บงสุมาลยแมนมวญ แมกไม้
พฤษชาติชวไรสร ไชรมซีพ
ไอหาคากกลไหม้ ช่วยตรอม

แต่รยมนิราศแก้ว	โกลนาน
ฟ้าเพ็ญครวชิตหมอง	หม่นเศร้า
รำเพยรำพาธาร	ไหลหลัง
สวรคอนันตร้อนร่ำ	ช่วยตรอม
ธรณิศรณิศแล้ง	เลอหาว แห่งแล
ไบบดคพทุกษาดวง	หิ้วแห่ง
ลดากระหวัดราว	รุกขมาศ
วรวเวียไม้ ไหลแล้ง	ช่วยตรอม

ที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะทั่วไปของวรรณกรรมนิราศของไทย ต่อไปนี้จะกล่าวถึงวรรณคดีสันสกฤต 2 เรื่องคือ เมฆุต และฤตส์หาร ทั้งเมฆุต และฤตส์หาร เป็นผลงานนิพนธ์ของรัตนกวีกาลิทาส (1) ทั้งสองเรื่องแต่งเป็นกาพย์ลำนำอย่างที่เราเรียกว่า กาย ซึ่งในภาษาอังกฤษใช้คำว่า lyric poetry นักวรรณคดีได้สันนิษฐานว่าเมฆุต และฤตส์หาร คงจะเป็นผลงานการประพันธ์รุ่นแรกของกาลิทาส แต่งในราวก่อน พ.ศ. 956 (2) เนื่องจากลักษณะการแต่ง การใช้ถ้อยคำยังไม่สละสลวย ประณีต เท่ากับผลงานในรุ่นหลัง ๆ.

- (1) กาลิทาส เป็นชื่อที่หมายถึง "ผู้รับใช้เจ้าแม่กาลีหรือทูรกา ซึ่งเป็นภาคคู่ร้ายของพระอูมา ราชยาพระศิวะ มีประวัติเล่าว่ากาลิทาสเป็นผู้ไม่รู้หนังสือจนเมื่อได้บูชาเทวีองค์นี้ จึงได้รับพรทำให้เขากลายเป็นผู้มีอัจฉริยะทางด้านกาพย์กลอนไปได้อย่างอัศจรรย์ เขาจึงได้ชื่อว่า กาลิทาสหรือทาสของเจ้าแม่กาลี กาลิทาสเป็นกวีหนึ่งในนารักณะ (mine gems) ของราชสำนักพระเจ้าวิกรมมัททีย์แห่งกรุงอชเชนี ในระหว่าง พ.ศ. 900-1023 ซึ่งระหว่างนี้มีกษัตริย์ครองราชย์ 3 พระองค์ คือพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 พระเจ้ากุมารคุปต์ และพระเจ้าสกันทคุปต์ ซึ่ง 2 องค์ในจำนวนนี้ต่างได้รับพระนามว่า พระเจ้าวิกรมมัททีย์ "
- (2) เป็นข้อสันนิษฐานของ Mr. Smith ผู้เขียน Early History of India อ้างถึงใน M.R. Kale, "Introduction," *Ritusamhara of Kalidasa* (Delhi: Motilal Banarsidas, 1967), p. 3.

เมฆทูต

แต่งด้วยโคลงสั้นสกฤต ยาว 116 บท แบบที่เรียกว่า มานุทากรานตา (māndākṛāntā metre) ซึ่งบทหนึ่งมี 4 บาท บาทละ 17 พยางค์

เนื้อเรื่อง

เมฆทูต มีความหมายว่า เมฆเป็นทูต หรือทูตคือเมฆ ภาษาอังกฤษ ใช้ว่า The Cloud Messenger เมฆได้ทำหน้าที่เป็นทูตแห่งความรัก รับฝากความรัก ความคิดถึง จากชายผู้หนึ่งที่กำลังทุกข์โศกไปให้ภรรยาของเขาซึ่งอยู่ห่างไกล ตัวเอกของเรื่องนี้ไม่ใช่มนุษย์ หรือเทวดา แต่คือ ยักษ์ ซึ่งเป็นบริวารของ ท้าวกุเวร เทพเจ้าแห่งความมั่งคั่ง และเป็นโลกนาถ (ผู้คุ้มครองรักษาโลก) ประจำทิศอุดร (เหนือ) ในเรื่องนี้ยักษ์ได้ทำความผิดฐานละเลยต่อหน้าที่ ซึ่งตำราบางเล่มบอกว่าน้ำที่ของยักษ์คือ การนำดอกไม้สดไปถวายท้าวกุเวร ผู้เป็นนายให้ ใช้ ในพิธีบูชาพระศิวะ วันหนึ่งด้วยความที่ยักษ์ไม่อยากจาก ภรรยาไปแต่เข็ดรู้ ยักษ์เก็บดอกไม้สดมาไว้แต่กลางคืน เมื่อท้าวกุเวรนำ ดอกไม้ไปบูชาพระศิวะในตอนเช้า ผึ้งที่ถูกขังอยู่ในดอกไม้ได้ออกมาต้อยที่นิ้ว ของท้าวกุเวร ยักษ์จึงถูกลงโทษโดยการเนรเทศออกไปอยู่โดดเดี่ยวที่ภูเขารามคิรีซึ่งอยู่ทางใต้ของนครอลกาที่เป็นบ้านเกิดเมืองนอนเป็นเวลานาน 1 ปี แต่นักวรรณคดีบางท่านบอกว่ายักษ์มีหน้าที่ดูแลสวนของท้าวกุเวร วันหนึ่ง เขาละทิ้งหน้าที่ ทำให้ช่างเฝ้าของพระอินทร์เข้ามาทำลายสระบัวทองของ ท้าวกุเวรเสียหายยับเยินหมด จึงถูกลงโทษ ยักษ์เขียนโคลงนี้ขึ้นเมื่อถูกลง โทษไปแล้ว 8 เดือน เนื่องจากว่าวันหนึ่งในระยะฤดูฝน ขณะที่เขานั่งอยู่บนยอด เขารามคิรี พลังหม่อมองไปทางทิศของนครอดกานึกถึงโทษกรรมที่ได้รับและ คิดถึงภรรยาอดรักของเขา เขาสังเกตเห็นเมฆกลุ่มใหญ่ลอยมาจากทางใต้กำลัง จะผ่านไปทางเหนือซึ่งเป็นทิศทางของนครอลกา เขาจึงเกิดความคิดที่จะใช้เมฆ

เป็น “จุดแห่งความรัก” นำข่าวจากเขาไปให้ภรรยาผู้รอคอยอยู่ที่ลงถนนคร เพื่อจะบอกว่าเขายังรักและคิดถึงเธอเสมอ เรื่องเมฆทูตนี้ กาลิทาสแบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนแรกให้ชื่อว่า ปูรวเมฆ ตอนที่ 2 ให้ชื่อว่า อุตตรเมฆ

ตอนปูรวเมฆ เป็นตอนที่ยักษ์ขอให้เมฆเป็นจุดแห่งความรัก นำเอาความรักความคิดถึงของเขาไปมอบให้ภรรยาที่อยู่ถอลกา ตอนนั้นจึงบรรยายการเดินทางของเมฆจากรามคิริไปยังถอลกนคร ว่าผ่านอะไรบ้าง ในตอนนั้นจึงเป็นการพรรณานาสถานที่ที่เมฆจะต้องผ่านไป รวมทั้งธรรมชาติต่าง ๆ ให้เห็นความสวยงามของต้นไม้ ดอกไม้ แม่น้ำ ลำธาร และผ่านไปตามเมืองสำคัญ ๆ ต่าง ๆ เช่น อุษชนินิ (อุชเชนี) เมืองที่สวยงามมาก กาลิทาสเปรียบว่าเป็นประดุจเมืองสวรรค์ที่ตกลงมาสู่ดิน เพื่อให้เป็นที่อยู่ของผู้กระทำความดี ซึ่งหลังจากเสวยบุญอยู่บนสวรรค์ชั่วระยะเวลาหนึ่งจะกลับลงมาชาติใช้กรรมในเมืองมนุษย์ และสะสมคุณความดีใหม่จะได้ กลับคืนสู่สวรรค์อีกครั้ง แต่เนื่องจากพวกนี้เป็นผู้มีกรรมคิดดีตัวมามาก ถึงจะลงมาใช้กรรมในเมืองมนุษย์ก็มิได้มาอยู่อย่างลำบาก สวรรค์ส่วนหนึ่งก็ได้ตกลงมาสู่เมืองมนุษย์ กลายเป็นนครอุชเชนี ให้เป็นที่อยู่ของคนเหล่านี้ ฉะนั้นผู้ที่มิได้มีกรรมดีสะสมมากพอ ก็มิได้อยู่ในนครนี้ทั้งสิ้น เมฆจะล่องลอยผ่านดินแดนต่างๆ เหล่านี้ ชมสถานที่ และธรรมชาติให้คนอ่านมีอารมณ์ชื่นชมยินดีตามไปด้วย หากสถานที่ใดเป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ ก็จะเล่าตำนานสถานที่ประกอบด้วยเหมือนอย่างสุนทรภู่ชอบทำขณะเขียนนิราศ ในที่สุดเมฆก็จะล่องลอยมาสู่ถอลกนคร

ส่วนตอนอุตตรเมฆ เป็นตอนที่กล่าวถึงว่าเมฆจะชมสภาพบ้านเมือง ชมวัดวาอาราม ปราสาทราชวัง บ้านเมืองต่าง ๆ ชมความสวยงามความร่มรื่น ความสงบของบ้านเมือง ความร่าเริงแจ่มใสของประชาชน แล้วเมฆก็จะไปถึงบ้านของยักษ์ ก็จะชมปราสาทอันสวยงามของยักษ์ที่ถูกทอดทิ้งปราศจากผู้คน

เอาใจใส่ดูแล ในที่สุดเมฆก็จะได้พบภรรยาของยักษ์ที่กำลังรำไห้ด้วยความโศก
สลตราวกับดอกไม้ที่เจาด้วยลมฝน ผมเผ้ารุงรัง เพราะปราศจากการเอาใจใส่
ตกแต่งให้สวยงาม ยักษ์ก็ขอให้เมฆบอกกับภรรยาของเขาว่าฝากความรักและ
ความคิดถึงมาให้นาง ในตอนนี้กาลิทาสได้เขียนในรูปบทสนทนาระหว่างภรรยา
ยักษ์และเมฆ ตามจินตนาการของยักษ์ว่าควรจะเป็นไปเช่นไร แล้วยักษ์
ได้ขอให้เมฆกลับมายังเทือกเขารามคิริอีกครั้ง เพื่อนำข่าวจากภรรยาอดรัก
ของเขามาเล่าให้เขาฟังบ้าง

ยักษ์ถามเมฆว่าจะรับทำงานนี้ให้เขาได้หรือไม่ซึ่งเมฆได้ โปรยปรายสาย
ฝนลงมาเป็นคำตอบ เนื้อความของเรื่องก็จบลง โดยที่ยังไม่ได้มีการเดินทาง
จริงแต่การพรรณนาที่กล่าวมาแล้ว เป็นการบรรยายตามจินตนาการของยักษ์
เอาไว้ว่าเมฆจะต้องเดินทางไปทางทิศใด จะผ่านไปพบเห็นอะไรบ้าง ภรรยาของ
ยักษ์จะอยู่ในสภาพอย่างไร เหล่านี้เป็นจินตนาการของยักษ์เองทั้งสิ้นต่อมา
มีโคลกเพิ่มเติมขึ้นภายหลังว่า ในที่สุดเมฆได้เดินทางผ่านภูเขา ลำธาร แม่น้ำ
เมืองต่าง ๆ ภายในเวลา 2-3 วันก็มาถึงนครอลกา เมฆตรงไปยังบ้านของยักษ์
เมื่อพบภรรยาผู้เศร้าสร้อยของยักษ์ เมฆได้บอกข่าวอันนำความยินดีมาให้นาง
อย่างฉันทเหลือ เพราะภรรยาของยักษ์ไม่ได้ข่าวจากสามีเลยเป็นเวลาถึง 8
เดือนแล้ว ท้าวฤเวเมื่อได้ทราบเรื่องเช่นนี้จึงคลายความพิโรธและยกโทษให้
ยักษ์ อนุญาตให้เขากลับมาครองรักกับภรรยาอย่างมีความสุขต่อไป

เรื่องเมฆทูตได้รับความนิยมมาก จนมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษหลายท่าน
ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรองเช่น H.H. Wilson และ Arthur W. Ryder
แปลเป็นร้อยกรอง และมีของ M.R. Kale, Franklin & Eleanor Edgerton
แปลเป็นร้อยแก้ว และได้รับการแปลเป็นภาษาไทยโดย ส. ณ. อยุธยา
(สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา) แปลเป็นโคลงฉันท์ลงในหนังสือ *ววรรณคดี*

ตั้งแต่ฉบับเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2489 ถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2490 แต่ยังไม่จบจนทุกวันนี้

เปรียบเทียบเมฆทูตและบทนิราศโดยทั่วไป

จะเห็นได้ชัดเจนว่าสิ่งที่ทำให้เมฆทูตมีลักษณะคล้ายกับบทนิราศโดยทั่วไปของไทยคือ ลักษณะการพรรณนาเรื่อง ซึ่งต่างไปจากบทประพันธ์ชนิดอื่น ๆ เพราะเนื้อหาของเรื่องกล่าวถึงการจากกันของคู่รัก การคร่ำครวญพรรณนาถึงความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากการเดินทางจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง และระหว่างการเดินทางมีบทพรรณนาสิ่งที่พบเห็น กล่าวถึงธรรมชาติที่มีอารมณ์คล้ายตามกวีผู้แต่งไปด้วยเมื่อผ่านสถานที่ใด ๆ ก็มักจะเล่าถึงตำนานหรือประวัติสถานที่นั้น เหมือนอย่างในนิราศของไทย หรือมีฉันทลักษณ์ที่คล้ายคลึงกันของสถานที่ ซึ่งบางทีก็ใช้สำนวนความเปรียบเทียบที่คล้ายคลึงกัน เช่น ตอนที่ชมความงามของกรุงอุชเชนี ว่าราวกับส่วนหนึ่งของสวรรค์ชะลอลงมาสู่ดิน ซึ่ง H. H. Wilson แปลเป็นโคลงภาษาอังกฤษไว้ว่า

"The farrest portion of celestial birth

"Of Indra 's paradise transferred to earth

"The lost reward to acts austerest given

"The only recompense then left to heaven (1)

บทเปรียบเทียบตอนนี้คล้ายกับที่พรรณนาไว้ใน *กัศรวล โคลงตัน* ว่า "อุรุยายศยงฟ้า ลงดิน แลฤ" และใน *นิราศนรินทร์* ที่ว่า "อุรุยายศลัมแล้ว ลอยสวรรค์ ลงฤ" เหล่านี้เป็นลักษณะส่วนใหญ่ที่ทำให้เมฆทูตและนิราศต่าง ๆ ของไทยมีความคล้ายคลึงกันมาก ส่วนวิธีการพรรณนา เนื้อหาสาระรายละเอียดต่าง ๆ ก็มีความเหมือนและความแตกต่างกันหลายประการดังนี้

1. นิราศมักจะเป็นบทพรรณนาที่กวีผู้แต่งเขียนเล่าเรื่องของตนเองเมื่อเดินทางไปใดที่หนึ่งแต่ในเมฆทูต กาลิทาสให้เมฆเป็นตัวแทนของยักษ์ที่ถูก

(1) H.H. Wilson, *Meghaduta of Kalidasa* (Varanasi Chowkhamba Publication, 1961), p. 30

จงจำอยู่บนยอดเขารามศิริ ความคิดอันนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นจินตนาการที่ดีที่สุดของกวี ที่ได้ยื่นเอากลุ่มเมฆที่ล่องลอยอยู่ตามกระแสลมแห่งฤดูกาลมาเป็นประหนึ่งทูตแห่งความรักนำข่าวจากยักษ์ไปให้ภรรยา จินตนาการอันนี้เกิดจากแรงใจของยักษ์ที่ครุ่นคิดถึงภรรยาตลอดเวลา ทำให้ยักษ์บรรยายการเดินทางประหนึ่งไปด้วยตนเอง

นักวิจารณ์หลายท่าน เช่น วาสุเทพ วิษณุ มิราษี, นารายณ์ รฆุนาด นวเลกร, กาล, วิลสัน และคนอื่น ๆ เชื่อว่า กาลิหาสได้ความคิดในการแต่งเรื่องนี้มาจากรamayanaฉบับสันสกฤต เมื่อพระรามใช้ให้หนุมานไปส่งข่าวถึงนางสีดาที่ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไปไว้ที่กรุงลงกาแต่มีแตกต่างระหว่างเมฆทูตและรามายณะ คือ

1. พระรามไม่รู้ว่สีดาอยู่ที่ใดในกรุงลงกา และส่งหนุมานไปตามหาซึ่งนางสีดาเป็นผู้บอกทางไปยังสวนอศोकซึ่งนางสีดาประทับอยู่ให้หนุมานทราบ แต่ยักษ์ทราบว่ภรรยาของเขาอยู่ที่ใด ในลักษณะการอย่างไร เขาจึงอธิบายเส้นทางไปเมืองลงกา และในบ้านของยักษ์โดยละเอียด เพื่อให้เมฆไปหานางได้อย่างถูกต้อง

2. พระรามส่งหนุมานไปหานางสีดาพร้อมด้วยแหวนเพื่อให้นางสีดาแน่ใจได้ว่าหนุมานเป็นทูตที่ส่งไปจากพระราม ในเมฆทูต กาลิหาสไม่ได้ใช้สิ่งใดแทนตัวเช่นนี้ หากแต่ให้คนรักที่จากไปกล่าวว่พันถึงความทรงจำอันละเอียดอ่อนถึงความสัมพันธ์ในชีวิตสมรสของเขาทั้งสองด้วยความหวังว่ เมฆเมฆนำไปเล่าให้ภรรยาของเขาฟังจะทำให้นางเชื่อได้อย่างสนิทใจ

ดังนั้นกาลิหาสจึงได้แรงบันดาลใจจากวาลมิกิเพียงความคิดเรื่องการส่งข่าวไปหาภรรยาผู้กำลังระทมทุกข์ด้วยความโหดร้ายของไซคชะตา แต่ได้ดัดแปลงให้เกิดจินตนาการที่งดงามกว่า แต่อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของวาลมิกิ

ปรากฏอย่างชัดเจนในโคลงของกาลิทาส ดังที่มัลลินาถ นักวิจารณ์ผู้มีชื่อเสียง
ในสมัยศตวรรษที่ 14 ได้ให้ข้อสันนิษฐานโดยยกตัวอย่าง ฉันทจากเมฆทูตที่
กล่าวไว้ตอนหนึ่ง และ Wilson แปลเป็นโคลงภาษาอังกฤษ ใจความว่า

“As beautéas Maithili⁽¹⁾ with glad surprise
“Bend on the Son of Air her opening eyes,
“So my fair partner’s pleased uplifted gaze
“Thy friendly presence with delight surveys

แต่นักวิจารณ์อีกพวกหนึ่ง เช่น M.R. Kale สันนิษฐานว่า กาลิทาส
เขียนเมฆทูตจากชีวประวัติของเขาเอง กาลิทาสเคยละเมิดหน้าที่ขณะรับราช
การในราชสำนักของพระเจ้าวิกรมมัททัย จนถูกพระราชาสั่งเนรเทศออกไปจาก
เมือง ความโศรกเศร้าของยักษ์ในเรื่อง อาจหมายถึงความทุกข์ของกาลิทาส
เอง

เรื่องการสมมุติสิ่งแทนตัวให้น้ำชาจากกวีหรือตัวเอกของเรื่องไปบอกแก่
คู่รัก มีปรากฏในนิราศบางเรื่อง เช่น ใน *ราชาพิลาปคัมพันธ์* หรือ *นิราศคีตา*
เป็นนิราศของเก่าแก่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ทราบว่ามีผู้ใดแต่ง แต่งสมัยใด เนื้อ
ความตัดตอนเอามาจากเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามพระลักษมณ์เดินทางตาม
นางนางสีดาที่ถูกทศกัณฐ์ลักพาตัวไป ขณะที่เดินทางไปในป่า ได้ยินเสียงนก
พระรามจึงพูดกับนก ขอให้ นำข่าวไปบอกนางสีดาว่าพระองค์มีความเศร้าโศก
เสียพระทัยมาก ดังกาพย์ที่ว่า

เห็นนกเวียนอินโองการ	ว่าเอยนกวาน	มาช่วยทั้งवलโศกา
สุรภัยเร่งเรวร้อนหา	จงพบพินดา	แลทูลจงรู้เรียมศีลย์
แล้วสูเร่งบินมาพลัน	บอกข่าวจอมขวัญ	แก่กูจงรู้แหล่งหา
นกบินไปแล้วบินมา	ร้องโดยภาษา	จแจ้งจ้อจ้อถ้อยกัน

(1) ไมลิตี เป็นอีกชื่อหนึ่งของสีดา มาจากชื่อเมืองมิลิตา บ้านเกิดของนาง

บมิบอกข่าวใดสักอัน   เรียมเจบจาบัลย์   ป่วยเหตุภัยทุกข์ชน

ในนิราศพะเนียด พระนิพนธ์ของกรมพระยาบวรปราการ กวีสมัย
รัชกาลที่ 3 มีโคลงบทหนึ่งกล่าวความว่า กวีวานนกันไปส่งข่าวแก่คนรักเช่นกัน

เห็นนกกบินร่อนย่อน	ไปหลัง
วานนกันไปแฉะวัง	ส่งถ้อย
เรียมทุกข์แทบทรวงพัง	พูนทเวศ
นกช่วยบอกน้องน้อย	ส่งแล้วลาจร

ส่วนใน ทวาทศมาส กวีให้ว่าวเป็นสื่อแห่งความรักแทน ดังเช่นโคลงที่ว่า

ลมพัดตเผยอข่าวด้วย	ลมเออย
ลมแล่รบบขวัญบิน	บ่าไส้
รยมรกรกว่ายังเลย	ลาญสวาท
สารส่งว่าววานให้	แม่นา

ว่าวรบข่าแล้วว่าว	บินบน
ลมส่งสายทรวงพา	ว่าวหว้าย
รยมฟงข่าวนุชฉงน	โฉนอยู่
ว่าวบ่บอกสารหน้า	แสบทรวง

แต่ในนิราศทูตรักไม่ได้ทำหน้าที่จริงจังอย่างในเมฆทูต โดยเนื้อแท้
นิราศทุกเรื่องเป็นเรื่องที่ผู้เขียนเล่าการเดินทางด้วยตนเอง บางเรื่องผู้เขียน
อาจสมมุติตนเป็นผู้อื่น เช่น นิราศท้าวสุภิตการภักดี พระราชนิพนธ์รัชกาล
ที่ 5 พระองค์ท่านสมมุติพระองค์เป็น ท้าวสุภิตการภักดี นางโนที่ตามเสด็จ
ไปด้วย บางเรื่องก็เอาวรรณคดีเรื่องเด่นๆมาแต่งเป็นนิราศ เรียกว่า นิราศ-

สมมุติ (1) ผู้แต่งก็สมมุติตนเป็นตัวเอกในเรื่องนั้น เช่น นิราศอิเหนา นิราศพระอภัยมณี นิราศพระมเหศวร ฯลฯ แต่ไม่มีนิราศเรื่องใดที่ผู้แต่งจะสมมุติสิ่งที่ไม่มีชีวิตกล่าวพรรณนาแทนตนไปตลอดทั้งเรื่องเลย

2. นิราศเป็นการพรรณนาการเดินทางจากไป โดยพรรณนาการเดินทางออกจากร้านเกิดเมืองนอนไปยังที่ใดที่หนึ่ง ดังนั้นนิราศมักจะมีข้อความซ้ำ ๆ กัน เพราะเส้นทางที่ออกจากกรุงเทพฯ หรืออยุธยา ก็มีไม่กี่ทาง ชื่อ บางบอน บางซื่อ บางซ้อ บางซ่อน ฯลฯ จึงมักจะถูกกล่าวถึงบ่อยๆ และเมื่อพรรณนาถึงตำบลที่เป็นจุดหมายปลายทางแล้ว เนื้อความของนิราศเรื่องนี้ก็จบลง

แต่เมฆุตเป็นการพรรณนาย้อนกลับ ยักยะไม่ได้พรรณนาการเดินทางจากอลงกมายังภูเขารามศิริในคราวที่ถูกท้าวภูเวรเนรเทศ แต่กลับกล่าวพรรณนาเส้นทางจากภูเขารามศิริย้อนกลับไปสู่อันเกิดเมืองนอน

3. บทพรรณนาในนิราศและเมฆุตใช้วิธีการคล้ายคลึงกันแต่ให้บรรยากาศต่างกัน ที่ว่าใช้วิธีการคล้ายคลึงกันคือ ต่างก็พรรณนาด้วยอารมณ์ ความรู้สึกซึ่ง และนำเอาความรู้สึกของตนไปเกี่ยวพันกับธรรมชาติ กวีไม่ได้พรรณนาธรรมชาติตามสายตาที่ตนเห็น หากแต่พรรณนาด้วยใจด้วยความรู้สึก เมื่อตนมีความสุขก็มองเห็นธรรมชาติงดงาม หากตนมีความทุกข์ ก็มองเห็นธรรมชาติเศร้าหมอง แห้งแล้ง นอกจากกวีจะมองเห็นธรรมชาติด้วยใจแล้ว ยังใส่อารมณ์ความรู้สึกให้ธรรมชาติด้วย กวีรู้สึก ว่า ธรรมชาติมีอารมณ์ ทุกข์ สุข โศก เศร้า ว่า เรือง คล้อยตามอารมณ์ของกวีด้วย

(1) เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2498) หน้า 401.

แต่การพรรณนาคร่ำคราญในนิราศ กวีไทยทำได้ดีกว่า เพราะใช้ “การเล่นคำ” และ “เล่นความหมาย” เนื่องจากชื่อสถานที่ ต้นไม้ดอกไม้ สัตว์สารพัดต่าง ๆ ของไทย เป็นชื่อที่มีความหมาย มี Sense ที่แสดงอารมณ์ หรือการกระทำซึ่งอำนวยความสะดวกให้กวีนำมากล่าวพรรณนาให้เกี่ยวเนื่องกับความรัก ความในใจได้ทั้งสิ้น ความเปรียบในนิราศต่าง ๆ มักซ้ำกัน กวีรุ่นหลังที่แต่งใหม่ก็พยายามแต่งให้ดีกว่าหรือเทียบเท่าของเก่า แต่บ่อยครั้งที่ ไม่อาจทำได้ กวีจำต้องเลี่ยงไปแก้ไขในเรื่องภาษาให้กลมกลืนรื่นหูแทน แต่ความเปรียบซ้ำ ๆ ในนิราศเรื่องต่าง ๆ ไม่ถือเป็นข้อเสียหาย แต่ถือว่าเป็นการรักษาแบบของเก่าที่บรมครูได้แต่งขึ้นไว้

ที่กล่าววาทพรรณนาในนิราศและเมฆมุตให้บรรยากาศต่างกัน มีสาเหตุมาจากเส้นทางการเดินทาง นิราศทุกเรื่องเป็นการพรรณนาการเดินทางจากบ้าน จากครอบครัว ผู้แต่งจึงมีอารมณ์เศร้าสร้อย ยิ่งเดินทางไกลจากบ้าน ออกไปเท่าไร ความห่วงหาอาลัยอาวรณ์ก็เพิ่มขึ้นทุกที ใจจดจ่ออยู่แต่คนที่รัก ที่จากมา ดังนั้นกวีจึงมองไม่เห็นความสวยงามของธรรมชาติ ธรรมชาติกลับเป็นเครื่องเตือนใจให้กวีคิดถึงคนรักมากยิ่งขึ้น เพราะเมื่อพบสิ่งใดสะกิดใจ ให้นึกถึงความหลัง กวีก็พรรณนาความในใจของตนออกมา

ตรงกันข้ามกับเมฆมุต ยักษ์ะพรรณนาการเดินทางกลับไปบ้าน ความรู้สึกของยักษ์มีแต่ความดีใจ สุขใจ ยิ่งเดินทางเร็วขึ้นเท่าไร ก็จะใกล้ภรรยา ใกล้บ้านเข้าไปทุกที ผู้พรรณนาจึงมองเห็นแต่ภาพสวยงามทั้งสิ้น ทั้งภูเขาทุ่งหญ้าป่าไม้แลดูเขียวขจี แม่น้ำลำธารมีน้ำเปี่ยมฝั่งมองเห็นระลอกคลื่นไหวพริ้ว และผู้คนก็พากันร่าเริงแจ่มใส ราวกับแสดงความยินดีกับเขาด้วย กาลิหาส ผู้แต่งไม่ได้คำนึงเพียงว่าจะพรรณนาธรรมชาติให้มีอารมณ์ร่วมไปกับผู้แต่งเท่านั้น แต่คำนึงถึงข้อเท็จจริงด้วย เพราะขณะที่เมฆมุตไปทางเหนือทางทิศแห่ง

อดทนจนกระทั่งถึงระยะฤดูฝน ลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือจะพัดพาเมฆให้ลอยไป ซึ่งจะทำให้เกิดฝนตก เมฆฝนนี้จึงเป็นสัญลักษณ์ของความชุ่มฉ่ำ และความอุดมสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง ชาวชนชาติในระยะนี้จึงสดชื่น ไปไม่มีดีเขียวสด ดอกไม้จะแย้มบานรับตะของฝน ฟุ้งนกจะร้องเพลงด้วยความรื่นรมย์ แม้แต่ผู้หญิงก็จะแต่งตัวงดงาม และตกแต่งด้วยดอกไม้บานาชนิด

4. ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เมฆทุดแบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนต้น (ปูรวเมฆ) กล่าวถึงการเดินทางของเมฆตามคำพรรณนาของยักษ์ ซึ่ง เป็นบทพรรณนาด้วยความร่าเริงแจ่มใส ส่วนตอนท้าย (อุตรเมฆ) เป็นภาพพรรณนาความโศกเศร้าของภรรยายักษ์ ในตอนอุตรเมฆนี้ต่างกับนิราศทั่ว ๆ ไป เพราะกวีผู้แต่งนิราศมุ่งจะพรรณนาความรู้สึกของตนเอง อย่างเช่น ใน *กาศรวลไคลงคืน* กล่าวว่

เยี่ยมาเยี่ยจากเจ้า	กูเจ็บ
เจ็บระทมโหยหา	จะใจ
เยี่ยมาเยี่ยหนามเหน็บ	ออกอยู่
ออกอยู่เพราะน้องให้	ตากคน

หรือใน *นิราศนรินทร์* ว่า

มิตรใจเรียมเจตเจ้า	จักคิด ถึงฤา
จากแม่ร้อนเสมอจิต	พี่บ้าง
ฤาลืมคลายปลิด	แปลนสวาท
จำพี่ไทยให้ช้ำ	คำเช้าขำงาย

แต่ในเมฆทุด กาดิทธาพรรณนาให้เห็นความทุกข์ของภรรยาผู้รอคอย ความโศกเศร้าทำให้เธอไม่เป็นอันกระทำอะไร เอาแต่ร้องไห้ปัมจะซาตใจ และไม่เอาใจใส่ในความสวยงามของร่างกาย ดังเช่นพรรณนาไว้ในเมฆทุดว่า

“ตั้งแต่ไซคชะตาที่แสนโหดร้าย บังคับให้เขาต้องพรากจากนางไป นาง
เหนื่อยอ่อนตรอมใจจนบังเกิดริ้วรอยบนใบหน้า เล็บยาวเพราะไม่ได้รับการ
ตกแต่ง ผมที่เคยสลวยสวยงามก็ได้รับการประดับด้วยดอกไม้และไข่มุกอย่างเคย”

H.H. Wilson ถอดเป็นโคลงภาษาอังกฤษไว้ว่า

“And, with neglected nails, her finger chase,
“Fagged, the tresses wandering o'er her face.
“Firm winds the fillet, as it first was wave,
“When fate relentless forced me from my love;
“And never flowery wreaths, nor costly pearls,
“Must hope to decorate the fettered curls;⁽¹⁾

ในตอนอุตรเมฆนี้ กาลิหาสจะพรรณานาถึงการคร่ำครวญต่าง ๆ นานา
ของภรรยายักษ์ มีเพียงบางตอนที่กล่าวถึงความทุกข์โศกของยักษ์ที่มี
ไม่แพ้ภรรยา เช่น ยักษ์จะพรรณาคำคิดถึงที่เขามีต่อภรรยาไม่ว่าหลับหรือ
ตื่น ไว้ตอนหนึ่งมีใจความว่า “ความทุกข์นั้นทรมานใจให้เขารำไห้หานาง
และในยามหลับบ่อยครั้งที่เดียวที่เขาละเมอเหยียดแขนออกไขว่คว้าเพื่อจะกอด
นางไว้แต่เขาก็ได้แต่เพียงสัมผัสกับความว่างเปล่าของอากาศ” ซึ่ง H.H. Wilson
ถอดเป็นโคลงไว้ว่า

“Belive me, dearest, that my doom severe
“Obarins from heavenly eyes the frequent tear;
“And where the spirits of these groves attened
“The pitying drops in pearly showers descend,
“As off in sleep they mark my outstretched arms,
“That clasp in blissful dream they fancied charms,
“Play through the air, and fold in fond embrace
“Impassive matter and ethereal space.⁽²⁾

การพรรณานาถึงความระทมทุกข์ของผู้หญิงที่สามีจากไปมีอยู่ในนิราศบาง
เรื่องเท่านั้น เช่นนิราศกรุงเก่า (บทที่ 100—6) นิราศไปแม่น้ำน้อย (บทที่

(1) H.H Wilson, *Ibid.*, p. 84

(2) *Ibid.*, p. 94.

31—6) และนิราศวัดรวก (บทที่ 146—55)⁽¹⁾ แต่ส่วนใหญ่แล้วมักเป็นการพรรณนาความทุกข์ของผู้แต่งที่เป็นฝ่ายเดินทางไปซึ่งตรงกันข้ามกับเมฆทนต์ที่ต้องการพรรณนาให้เห็นความเจ็บปวดรวดร้าวใจของภรรยาของยักษ์

5. ประการสุดท้าย คือความรู้สึกของกวีที่มีต่อภรรยาหรือคู่รักที่ตนจากมา ในนิราศผู้แต่งมักจะเป็นห่วงภรรยาว่าจะมีใจเป็นอื่น ไม่ซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อตน ส่วนมากจะมีบทฝากนางไว้กับเทวดาฟ้าดินให้ช่วยคุ้มครองดูแล และมักสรุปในตอนท้ายว่า ฝากนางไว้กับใจของนางเองเป็นทางที่ปลอดภัยที่สุด หากนางมีใจนั้นคงจงรักต่อเขา ก็ไม่มีสิ่งใดมาทำลายได้ การพรรณนาแบบนี้ได้รับอิทธิพลมาจากคำสรวลโคลงดังนี้

แต่ในเมฆทนต์ กาลิหาสต้องการแสดงให้เห็นว่า การพรากจากกันเป็นการทดลองของความรัก ความดีงาม ความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี ของภรรยาที่มีต่อสามีผู้อยู่ห่างไกล คือการตอบแทนความรักที่มีคุณค่าที่สุดภรรยาของยักษ์ไม่เป็นอันกินอันนอน ละเลยต่อภาระกิจต่าง ๆ ตลอดถึงความสวยงามของร่างกาย เอาแต่นั่งร้องไห้ น้ำตาไม่ขาดสาย และภาพของภรรยาผู้ระทมทุกข์นี้ไม่ใช่ภาพที่กาลิหาสพรรณนาให้เราเห็นโดยตรง แต่กาลิหาสให้ยักษ์ผู้สามีเป็นผู้เล่าเองเป็นการแสดงว่ายักษ์เชื่อมั่นว่าภรรยามีความรัก ความศรัทธาต่อตัวเขาอย่างแท้จริง และเขาเองก็มีความศรัทธาในตัวภรรยาด้วย เขาเชื่อว่าแม้เขาจะจากนางมาไกลและนานถึงเพียงนี้ เขาก็ยังเป็นผู้เดียวที่ครอบครองหัวใจของนางอยู่

ในคำปลอบโยนที่ยักษ์พูดกับภรรยายังแทรกปรัชญาเอาไว้ด้วยว่า “ชีวิตเหมือนนวลที่หม่นไปรอบ ๆ เดี่ยวก็ถูกหม่นลงดิน เดี่ยวก็หม่นขึ้นบนอากาศ

(1) นิราศสามเรื่องนี้หาอ่านได้จากหนังสือ *ประชุมนิราศคำโคลง* โดย พ.ณ. ประมวลมารค (แพร่พิทยา)

สับเปลี่ยนไปตลอดเวลา ชีวิตที่โศคร้ายในวันนี้ จะต้องมิใช่คดีในวันหน้า
แน่นอน ฉะนั้น ให้เชื่อมั่นในอนาคตว่าต้องดีกว่าปัจจุบัน”

นอกจากนี้ กาลิทาสยังย้ำให้เห็นความรักแท้ที่ยั่งยืนตลอดไปว่า “ใน
ความรักแท้เวลาหรือความห่างไกลไม่อาจทำลายได้ และเป็นอิสระจากความ
สนุกสนานทั้งหลาย ในยามจากกันมันจะเติบโตขึ้นราวกับความชื่นฉ่ำที่หวน
กลับมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง ความทรงจำอันอ่อนหวานและความน่ารักบางประการ
จะทำให้ระทึกใจได้อีก”

“True love, no time nor distance can destroy,
“And, independent of all present joy,
“It grows in absnce, as renewed delight,
“Some dear memorials, some love lines excite. (1)

ที่กล่าวมาแล้วเป็นการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของ
วรรณคดีสันสกฤตเรื่องเมฆุต และนิราศต่าง ๆ ของไทย ซึ่งจะเห็นได้ว่ามี
ลักษณะโครงสร้างส่วนใหญ่คล้ายคลึงกันมาก ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ
ต่างกันไปตาม ซึ่งขึ้นอยู่กับธรรมเนียมนิยม ทศนคติ ปรัชญาชีวิตของแต่ละ
ชาติ อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจสรุปได้ว่า เมฆุตหรือวรรณคดีอินเดียเรื่องอื่น ๆ
ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันจะเป็นบ่อเกิด หรือมีอิทธิพลต่อการแต่งนิราศของไทย
เพราะถึงแม้ว่าไทยและอินเดียจะมีสัมพันธ์ภาพด้วยกันมาเป็นเวลาช้านาน
วรรณคดีอินเดียหลายเรื่องเป็นบ่อเกิด หรือมีอิทธิพลต่อวรรณคดีไทย มีหลัก
ฐานแน่ชัดที่เรารับเอาการละคร บทละคร ลักษณะการแต่งคำประพันธ์ หรือ
แม้แต่วรรณคดีบางเรื่องมาจากอินเดีย แต่ไม่มีหลักฐานใดยืนยันได้ว่า เราได้รับ
แบบอย่างการแต่งนิราศมาจากอินเดียด้วย นอกจากจะเป็นข้อสันนิษฐานคาด
คะเนที่น่าจะเป็นเช่นนั้น แต่ผู้ศึกษาวรรณคดีหลายท่าน ให้ความเห็นว่า
นิราศเป็นบทประพันธ์ของไทยโดยแท้ มีลักษณะการแต่งที่เหมาะสมกับสภาพ

(1) Ibid., p. 98.

ภูมิประเทศซึ่งอาศัยการเดินทางด้วยเรือไปตามแม่น้ำลำคลองต่าง ๆ การเดินทางใช้เวลามาก ผู้ที่สันตติทางกาพย์กลอนก็ใช้เวลาว่างแต่งคำประพันธ์ขึ้น พรรณนาการเดินทางนั้น และไม่มีหัวข้อใดน่ากล่าวถึงมากไปกว่าการคร่ำครวญถึงหญิงคนรักที่ตนเพิ่งลาจากมา

นอกจากนิราศจะมีลักษณะคล้ายเมฆมุต วรรณคดีสันสกฤตแล้ว ยังคล้ายคลึงกับวรรณคดีพม่าที่เรียกว่า *ยะดู* หรือ *ระดู* อีกด้วย และยังคล้ายกับวรรณคดีเปอร์เซียที่เรียกว่า *กะสิตะย* พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) ได้อธิบายหนังสือนิราศและกะสิตะยไว้ในหนังสือ *พื้นความหลัง* ว่า

“เรื่องนิราศนี้จะมีอยู่ในวรรณคดีสันสกฤตหรือว่าเป็นแบบอย่างของเขาเองข้าพเจ้าไม่ทราบ แต่ในวรรณคดีอาหรับนั้น มีตามภาษาอังกฤษกล่าวว่าเป็นแบบกวีนิพนธ์ของชาวอาหรับชนิดหนึ่ง เรียกชื่อว่า *กะสิตะย* (Qasida) แต่งเป็นทำนองใช้ขับร้อง อย่างที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า Ode ตามปกติกลอนกะสิตะย เริ่มด้วยกวีครวญถึงหญิงคู่รัก ซึ่งกวีผู้แต่งจำเป็นต้องพรากจากไปแล้วพรรณนาถึงสถานที่ชมนกชมไม้ตามระยะทางที่ผ่านไป เพื่อผ่อนคลายความทุกข์ระทมที่ต้องละทิ้งคู่รักมา เมื่อเทียบแบบแต่งนิราศกับกะสิตะยของอาหรับ ดูก็ใกล้เคียงกับแบบนิราศทีเดียว”⁽¹⁾

ฉะนั้น ถ้าจะกล่าวว่า นิราศเป็นบทประพันธ์ของไทยแท้ ๆ แต่เหตุที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับคำประพันธ์บางชนิดของชาติต่าง ๆ เช่น เปอร์เซีย พม่า อินเดีย ก็เป็นเพราะ เหตุบังเอิญ เนื่องจากสิ่งที่แสดงออกในนิราศและคำประพันธ์เหล่านั้น เป็นความคิดพื้นฐานของมนุษย์ ที่ไม่ว่าชาติใดก็ต้องรู้จักความรักและรสชาติของความเจ็บปวดอันเนื่องจากการพลัดพรากด้วยกันทั้งนั้น หรือ

(1) พระยาอนุมานราชธน, “ภาคผนวก: เมื่อข้าพเจ้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้า”, *พื้นความหลัง* เล่ม 1 (พระนคร: ศึกษิตสยาม, 2510), หน้า 387.

จะกล่าวว่ามีรากเป็นบทประพันธ์ที่เกิดจากการผสมผสานของอิทธิพลทางความคิดหลายอย่าง ต่างชาติ และต่างยุคสมัยเนื่องจากไทยมีสัมพันธภาพกับประเทศเพื่อนบ้านเหล่านั้นมาเป็นเวลานาน ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่อาจสรุปลงได้

ฤกษ์สังหาร

แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ ของอินเดีย ยาว 144 บท ซึ่งแบ่งออกเป็น 6 ตอน (Cantos) กล่าวถึงฤกษ์ทั้ง 6 ของอินเดีย เริ่มจากฤกษ์ร้อนไปจนถึงฤกษ์ใบไม้ผลิ ซึ่งมีระยะเวลาฤกษ์ละ 2 เดือน ฤกษ์ทั้ง 6 นี้คือ

ฤกษ์ร้อน	อยู่ระหว่างเดือน	มิถุนายน—กรกฎาคม
ฤกษ์ฝน	„	สิงหาคม—กันยายน
ฤกษ์ใบไม้ร่วง	„	ตุลาคม—พฤศจิกายน
ฤกษ์หนาว	„	ธันวาคม—มกราคม
ฤกษ์ศิษिरะ	„	กุมภาพันธ์—มีนาคม
ฤกษ์ใบไม้ผลิ	„	เมษายน—พฤษภาคม

หากเปรียบเทียบคำประพันธ์เรื่องนี้กับเรื่องอื่น ๆ ของกาลิทาส เช่น รฆวงศ์ หรือ เมฆทูต จะเห็นว่าเรื่องฤกษ์สังหารแต่งขึ้นอย่างไม่ประณีตเท่าเรื่องอื่น ๆ มีบทเปรียบเทียบที่ซ้ำกันหลายตอน จนทำให้รสแห่งวรรณคดีหย่อนลงไปอย่างน่าเสียดาย แต่น่าแปลกที่นักศึกษารัฐศาสตร์สันสกฤตมีชื่ออย่าง A.A. Macdonell กล่าวยกย่องว่า

....ไม่มีงานเรื่องใดของกาลิทาสจะสามารถแสดงความลึกซึ้งในธรรมชาติของกวี ความสามารถในการสังเกต และความชำนาญในการวาดภาพของประเทศอินเดียให้สวยงามดั่งด้วยสีสันทันได้มากกว่านี้อีกแล้ว⁽¹⁾

(1) cited in M.R. Kale, *Ritusamhara of Kalidasa* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1967) p. 9.

แต่นักวรรณคดีอื่น ๆ อย่างเช่น M.A. Kale, Arthur W. Ryder มีความเห็นตรงกันว่า

“ฤๅสู้งหารไม่ได้ทำให้ชื่อเสียงเกียรติคุณของกาลิทาสเพิ่มขึ้นหรือลดลงเลย”(1)

ซึ่งหมายความว่า ฤๅสู้งหาร ไม่มีความดีเด่นพอที่จะมีอิทธิพลหรือมีผลต่อชื่อเสียงของกาลิทาสที่สร้างสมเอาไว้เลย กาลิทาสได้รับความนิยมนยกย่องเป็นที่รู้จักกันดีแพร่หลายด้วยผลงานเรื่องอื่น ๆ มากกว่า

ด้วยเหตุนี้ จึงมีนักวิจารณ์หลายท่านสงสัยว่า ฤๅสู้งหารจะไม่ใช้ผลงานของกาลิทาส เช่น มัลลินาถ (ผู้เขียนอรรถกถา เรื่อง รฆวงศ์ กุมารสมภพ และ เมฆทูต) ไม่เชื่อว่ากาลิทาสจะเป็นผู้แต่งลำนำเรื่องนี้ ดังนั้นอาจกล่าวได้แต่เพียงว่า ถ้าฤๅสู้งหารไม่ใช่เรื่องราวที่ภควินหลังแต่งขึ้นโดยแอบอ้างชื่อของกาลิทาส ก็อาจเป็นไปได้ว่ากาลิทาสแต่งเองเมื่อสมัยยังเยาว์ และคงเป็นผลงานชิ้นแรกสุดของเขา

มีผู้แปล ฤๅสู้งหาร เป็นภาษาอังกฤษหลายคน ที่แปลเป็นร้อยกรองได้แก่ ฉบับของ H.H. Wilson, และ Arthur W. Rydea ที่แปลเป็นร้อยแก้วได้แก่ฉบับของ M.R. Kale เป็นต้น

เนื้อหาในเรื่องฤๅสู้งหาร

ผู้ศึกษางานของกาลิทาสจะประจักษ์ความจริงข้อหนึ่งว่า กาลิทาสเป็นกวีที่ชอบพรรณานาธรรมชาติ ในฤดูกาลต่าง ๆ มาก ในเรื่อง กุมารสมภพ ผู้อ่านจะพบเรื่องการบรรยายฤดูใบไม้ผลิอย่างละเอียดใน *วิกิรโมรวลี* และ *เมฆทูต* เป็นเรื่องของฤดูฝน ใน *ศกุนตลา* กล่าวถึงฤดูร้อน ใน *รฆวงศ์* และ *ฤๅสู้งหาร* ก็กล่าวถึงฤดูกาลทุกฤดู

---

(1) *Loc. cit.*,

ฤดูสัหารเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงภาพธรรมชาติอย่างแท้จริง ไม่มีการกล่าวถึงชีวิตในราชสำนักหรือปราสาทราชวัง แต่เป็นการแสดงความรู้สึกของกวีที่ต้องการแสดงให้ผู้อื่นมองเห็นธรรมชาติด้วยสุนทรีย์ภาพของคำประพันธ์ กาลิทาสพรรณนาให้เห็นลักษณะโดยทั่วไปของธรรมชาติในทุกฤดูกาล กล่าวถึง ต้นไม้ ดอกไม้ แม่น้ำลำธาร นก แมลง และสัตว์ป่า เมื่อฤดูกาลเปลี่ยนไป ธรรมชาติเหล่านั้นก็เปลี่ยนไปด้วย และประการสุดท้าย กาลิทาสได้พรรณนาถึงความรักของหนุ่มสาวในแต่ละฤดูกาล ความรักที่พรรณานี้ไม่ใช่ความรักด้วยอุดมคติหรือจินตนาการ แต่เป็นความรักธรรมดา ๆ ที่ประกอบด้วยอารมณ์และความปรารถนา (passion) ของคนทั่ว ๆ ไป กาลิทาสเปรียบเทียบฤดูกาลต่าง ๆ ว่าเป็นอารมณ์ของปี (mood of year) ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ แต่อารมณ์แห่งความรักเร้าร้อนอยู่ตลอดเวลา

กาลิทาสเริ่มต้นพรรณนาด้วยฤดูร้อน ซึ่งแสดงความร้อนระวนระวายในความรักของหนุ่มสาวและจบลงด้วยฤดูใบไม้ผลิซึ่งเป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่ที่สดชื่นสวยงาม กาลิทาสจึงพรรณนาถึงความรักและฤดูกาลได้อย่างกลมกลืน และเข้าถึงจิตใจของคู่รักทั้งในยามที่เขามีความสุขด้วยกันและในยามที่ต้องพรากจากกัน

การพรรณนาฤดูกาลทั้ง 6 กาลิทาสพรรณนาให้เห็นความงดงามของฤดูร้อนได้ไพเราะที่สุด มีบทเปรียบเทียบที่แสดงจินตนาการอย่างสวยงาม ส่วนฤดูกาลอื่น ๆ พรรณนาได้ไม่ชัดเจนนัก โดยเฉพาะฤดูศศิระ ซึ่งเป็นฤดูที่ต่อจากฤดูหนาว และก่อนฤดูใบไม้ผลิ เพราะมักใช้คำซ้ำ ๆ กัน

กาลิทาสพรรณนาถึงฤดูร้อนอย่างชัดเจน ทั้งความเร้าร้อนของความรักและความร้อนระอุของอากาศจนผู้อ่านรู้สึกชุ่มร้อนไปกับผู้เขียนด้วย การพรรณนาถึงธรรมชาติว่าแสงอาทิตย์ใน ฤดูร้อนให้ความร้อนรุนแรงเพียงใด

กาลิทาสพรรณนาเปรียบเทียบว่า แม้แต่สัตว์ 2 ชนิดที่เป็นศัตรูกันมาแต่ชาติ
กำเนิด ยังลืมความเป็นศัตรูนั้นเสียเพราะความร้อนของอากาศที่แผดเผาเราจะ
ไหม้ โลกให้เป็นจุดฉนวน และกลับเป็นมิตรที่ให้ความเอื้อเฟื้อกันอย่างน่าอัศจรรย์
ความร้อนทำให้สัตว์ลืมความหิวโหยของกระเพาะและลืมนึกถึงอาหารแม้เหยื่อ
จะปรากฏวางอยู่ต่อหน้า สัตว์ที่เคยเป็นเหยื่อก็ลืมความรักตัวกลัวตายอย่างเคย
ด้วยความหมกมุ่นตายอยากในชีวิตในตอนนั้น Arthur W. Ryder ได้แปล
เป็นโคลงไว้อย่างกระทัดรัดว่า

"The sunbeams like the fires are hot
 "That on the altar wake
 "The enmity is quite forgot
 "Of peacock and the snake;
 "The peacock spares his ancient foe,
 "For pluck and hunger fail;
 "He hides his burning head below
 "The shadow of his tail.
 "Beneath the garlands of rays
 "That leave no corner cool,
 "The water vanished in haze
 "And leave a muddy pool
 "The cobra does not hunt for food
 "Nor need the frog at all
 "Who finds beneath the serpent' s hood
 "A shalting parasol.

และ "โสรวาร" ได้แปลออกเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ อย่างเป็นเพราะว่า

แสงสุริยะเริงแรง	กลแสงพระเพลิงตาม
แท่นบูชาโพลงพลาบ	เพราะพระอัคนีผลาญเผา
ความเป็นอรินเลือน	ก็เพราะฤทธิกาเดา
นกลึงละลิมเอา	মনะใส่กะต้วง
ร้อนยังมยุรยง	มละบูรพะศัตรู
ฉิมฉิมฉิมฉิม	บมิตีวะระโทยแรง

โอรสแอบซี โรตม์อ่อน	ระอุช่อนระอาแสง
ร้อนหลังก็ฝั่งแฝง	ศิระเข้า ณ เงามหาง
พันภพะไตไสย	สุริย์ฉายฤาจาพลง
ชอกมูมิวันวาง	ระวิสาต บ สบเย็น
ธาราระเหยหาย	และก็กลายกระลับเป็น
กลุ่มโอมิไต้เห็น	ละสระไว้ สีโคลนตม
งูเห่าปล้ำอา—	มิชมาเพราะวัลนระงม
ฤาไผ่นารมณ—	ณ กะกิงคชาติเฉย
กบน้อยก็แนบอก	ภูชปกพะพานเมย
พังพานพะพิงเสบย	ตุจฉัตรสกัตุสุรย์

เปรียบเทียบดุคส์หารกับนิราศ

นิราศที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับดุคส์หาร คือ *ทวาทศมาส* ซึ่งมีอิทธิพลต่อนิราศในรุ่นหลังอีก 2 เล่ม คือ *นิราศเสด็จประพาสธารโศก* พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร และ *นิราศเดือน* ของนายมี (หมื่นพรหมสมพัตสร) ส่วนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันคือ เทคนิคในการบรรยายเรื่องโดยใช้วันเวลาในรอบปี เป็นกรอบในการพรรณนา ในทวาทศมาสพรรณนาถึงเดือนต่าง ๆ 12 เดือน ส่วน ดุคส์หารกล่าวถึงฤดูกาลในรอบปีของอินเดีย ซึ่งแบ่งออกเป็น 6 ฤดู แต่มีข้อแตกต่างกันคือ ในทวาทศมาส กวีกล่าวว่าครวญถึงคนรักควบคู่ไปกับการพรรณนาพิธีนักขัตฤกษ์ การละเล่นต่าง ๆ ตามลัทธิประเพณีทั้งของอินเดียและของไทยที่กระทำกันในแต่ละเดือน และกล่าวถึงธรรมชาติในแง่ที่ว่า ธรรมชาติมีความรู้สึกโศกเศร้าร่วมไปกับอารมณ์ของกวีด้วย แต่ใน ดุคส์หาร ไม่มีลักษณะของนิราศประการหนึ่ง คือไม่มีการคร่ำครวญพรรณนาถึงคู่รัก เพราะไม่มีการพลัดพรากจากกัน กาลิทาสไม่ได้เขียนถึงตัวเอง แต่เขียนถึงบรรดา

คู่รักหนุ่มสาวโดยทั่วไป แก่นเรื่องของฤดูสัหาร คือพรรณนาธรรมชาติตามสภาพที่เป็นจริง ไม่ได้เกิดจากจินตนาการของผู้แต่ง และพรรณนาถึงธรรมชาติควบคู่ไปกับการพรรณนาอารมณ์รักของมนุษย์ และแสดงภาพพจน์อย่างละเอียด แต่ธรรมชาติและความรักที่กวีพรรณนาไม่ได้ประสานไปทางเดียวกัน กล่าวคือ ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล มีร้อน มีหนาว มีฝนตก มีเวลาที่ดอกไม้บานสะพรั่งงดงาม และมีเวลาที่ดอกไม้ใบไม้ร่วงโรยอับเฉา สับเปลี่ยนวนเวียนกันไป แต่สำหรับความรักใคร่ของหนุ่มสาว ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง ไม่มีความแตกต่างกันเลยทุกฤดูกาล หนุ่มสาวยังเร่าร้อนในความรักตลอดเวลา กาลิทัสต้องการแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของธรรมชาติมาก แต่ไม่มีสิ่งใดมีอิทธิพลเหนือความรักของหนุ่มสาวเลย

นอกจากนี้ ในฤดูสัหาร ไม่มีการกล่าวถึงพิธีทางศาสนา การละเล่น ประเพณีต่าง ๆ ที่กระทำกันในแต่ละเดือนในระยะเวลา 1 ปี อย่างที่พรรณนาในทวาทศมาส ซึ่งผู้แต่งกล่าวถึงเพราะเมื่อถึงเวลานั้น ๆ ผู้แต่งทวนคิดไปถึงเมื่อครั้งได้สนุกสนานกับคู่รักก่อนที่ต้องจากกัน การพรรณนาข้อนี้ ทำให้ทวาทศมาส มีความดีเด่นในเรื่องการให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณี 12 เดือนของไทยอีกโสดหนึ่งด้วย

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ข้อแตกต่างของทวาทศมาสและฤดูสัหาร อยู่ที่จุดมุ่งหมายของผู้ประพันธ์ ในฤดูสัหาร ผู้แต่งต้องการพรรณนาให้เห็นความสุขในความรักของหนุ่มสาว และความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติตามฤดูกาล ส่วนในทวาทศมาส ผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นความเจ็บปวดในการจากคนรัก โดยอุทิศธรรมชาติและเหตุการณ์แวดล้อมเป็นเครื่องประกอบ แต่ทั้งสองเรื่องต่าง

ใช้เทคนิคในการพรรณนาเรื่องคล้ายคลึงกัน จึงทำให้บทกวีทั้งสองเรื่องมีลักษณะเหมือนกันอยู่มาก

เรื่อง ฤตสุ์หาร ก็เช่นเดียวกับ เมฆทุด เราไม่มีหลักฐานใดยืนยันได้ว่าวิธีการพรรณนาโดยอาศัยการหมุนเวียนของเวลา จะเป็นวิธีการที่เราได้รับมาจากวรรณคดีอินเดีย ในที่นี้ ผู้เขียนจึงใคร่ขอสรุปว่า ความคล้ายคลึงกันในวิธีการพรรณนาทั้งระหว่างเมฆทุดและนินราศโดยทั่วไป และระหว่างฤตสุ์หารและทวาทศมาส น่าจะเป็นความคล้ายกันโดยบังเอิญ และเป็นสิ่งที่น่าสนใจให้ศึกษาค้นคว้าต่อไป